

RECENSIES

machtspositie, wat een duidelijk primaat verleent aan binnenlandse politieke overwegingen.

E. Forndran schetst de buitenlandse politiek van Duitsland in de twintigste eeuw, met als vertrekpunt een fraaie theoretische beschouwing over de relatie tussen binnen- en buitenlandse politiek van staten. De buitenlandse politiek van zowel keizerrijk als Weimar republiek blijkt gegrondvest op de handhaving van de interne machtsverhoudingen. De nationaal-socialistische buitenlandse politiek breekt hiermee en volgt een expansionistische koers gericht op de creatie van een wereldrijk gestoeld op rassen-ideologische fundamenten.

E. Richter tenslotte geeft een nogal dorre verhandeling ten beste over de verhouding van de Duitse Bondsrepubliek tot de Europese integratie.

Uit onze weergave van de bundel blijkt, dat het studieveld een wel zeer breed spectrum van onderwerpen omvat. Het enige verbindende element tussen de ongelijksoortige themata is hun koppeling aan de staat. Aangezien echter de staat een veelkoppig monster blijkt en in beide naties in zoveel verschillende en vaak contradictoire gedaanten oprijst, handhaaft zich de met de veelheid van onderwerpen gegeven versnippering in volle glorie. Opvallend hierbij is, dat de inleider van de bundel — Jürgen P. Nautz — weinig moeite doet dit bezwaar op te vangen. Er wordt noch ingegaan op de historische variabiliteit van het begrip 'staat', noch wordt gepoogd een probleemstelling te formuleren, die de diverse bijdragen in een ordenend kader met elkaar verenigt. De afzonderlijke auteurs kunnen hier natuurlijk weinig aan doen en hebben gezamenlijk een boekwerk geproduceerd, dat zeker het lezen waard is en een zinvolle aanvulling betekent op de eerdere bundel' over het partijwezen in Nederland en Duitsland.

1 H. W. von der Dunk, H. Lademacher, ed., *Auf dem Weg zum modernen Parteienstaat. Zur Entstehung, Organisation und Struktur politischer Parteien in Deutschland und den Niederlanden* (zie *BMGN*, CIII (1988) 458-460).

M. H. J. Buiting

E. Mulder, *Beginsel en beroep. Pedagogiek aan de universiteit in Nederland 1900-1940* (Amsterdams historische reeks XV; Amsterdam: Historisch Seminarium, 1989, 360 blz., f45,-).

Het is opmerkelijk dat de geschiedenis van de academische pedagogiek in Nederland nooit voorwerp is geweest van systematisch onderzoek. Dat wekt de indruk als zouden pedagogen en geschiedschrijvers zijn afgeschrikt door het vooruitzicht dat het allemaal niet bijster interessant zou zijn wat hier in Nederland gebeurde. In tegenstelling tot Duitsland, een belangrijke referentie voor de Nederlandse pedagogiek, ontbreekt hier blijkbaar de beroepstrots, die de vestigingsstrijd van de wetenschappelijke pedagogiek tot een geliefd thema maakt. Na een oud werkje van Gunning uit 1938 zijn hier alleen wat monografische studies verschenen; een poging tot geschiedschrijving van de pedagogiek als discipline ontbrak tot nog toe.

Mulders studie wordt door een ironiserende toon gekenmerkt. Zijn boek handelt over een vak dat 'vele bedillaars telt en twijfelaars die over haar het hoofd schudden', zoals een vooraanstaand pedagoog het in 1900 al zei. Er was destijds inderdaad twijfel over de wetenschappelijke waarde van het nieuwe vak. Het lijkt me een verdienste van deze studie dat niet alleen dat nieuwe vak, maar ook die twijfel serieus wordt genomen. Toch kan Mulder niet worden beschuldigd van arrogante bedilzucht. Hij heeft zijn proefschrift geschreven met geduldige genegenheid voor wat de pedagogen in de eerste decennia van deze eeuw bezielde. Dat was niet minder dan een professionalisering, die de pedagogiek gestalte zou geven als een 'supraprofessie', waarin

velerlei werkzaamheden en disciplines zouden worden overkoepeld (21). Dit streven zou trouwens niet geheel zonder succes blijven.

De geschiedenis van de academische pedagogiek wordt door Mulder behandeld aan de hand van het werk van de hoogleraren in de pedagogiek, vijf in getal. Allereerst was dat J. H. Gunning, de nestor in het gezelschap, die vanaf 1900 als privaat docent in Utrecht doceerde en overigens pas in 1923 hoogleraar werd. Dan was er Ph. A. Kohnstamm, waarschijnlijk de meest invloedrijke van het gezelschap, sinds 1919 hoogleraar in Amsterdam en als directeur van het Nutsseminarium de belangrijkste stimulator van empirisch onderzoek op het gebied van de didactiek. R. Casimir is de derde in de rij. Hij was van hen de enige die onderwijzer geweest was. Diep beïnvloed door Jan Ligthart werd hij de grote stimulator van het lyceum. Hij werd hoogleraar in Leiden, maar had als popularisator en volks voorlichter meer betekenis dan als man van wetenschap. Ook aan de bijzondere universiteiten kwamen leerstoelen voor pedagogiek. In Nijmegen werd de thomist J. H. E. J. Hoogveld bij de oprichting van de katholieke universiteit belast met een ordinariaat in de pedagogiek. Toch was en bleef hij in de eerste plaats filosoof. In 1926 werd J. Waterink aan de Vrije Universiteit benoemd tot hoogleraar in de psychologie en de pedagogiek. Hij gaf leiding aan een belangrijk psychotechnisch laboratorium en werkte daarnaast langdurig aan een alomvattende grondslag voor een calvinistische pedagogiek.

Deze vijf hoogleraren bepaalden tot 1940 het profiel van de pedagogiek. Zij vormden een bont gezelschap. Allen waren ervan overtuigd dat de pedagogiek onlosmakelijk met hun levensbeschouwing verbonden was. Het kon niets anders of in dit opzicht vertoonden ze grote verschillen. Gunning was als gelovig mens vrijzinnig en liberaal. Tot op zekere hoogte gold dat ook voor Kohnstamm, de bijbelse personalist die zich steeds meer in sociaal-democratische richting ontwikkelde. Casimir bleef zijn leven lang gelovig en agnost. Hoogveld en Waterink trachtten beiden een pedagogiek te funderen op katholieke en gereformeerde geloofsbeginselen. In *Beginsel en beroep*, een goed gekozen titel, blijkt dat de pedagogen deze tegenstellingen in hun professionaliseringsstreven wisten te overstijgen. In het verzuilende Nederland werkten zij samen aan de totstandkoming van een 'Vereeniging tot bevordering tot de studie der paedagogiek', aan een regeling voor examens en diploma's. In een 'pedagogisch groepsportret' toont Mulder aan hoe groot ondanks de verschillen in levensovertuiging de inhoudelijke en thematische overeenkomsten waren in het werk van deze universitaire pedagogen. Allen stemden overeen waar het ging om het gezin als belangrijkste opvoedingsmilieu, over een opvoeding die in morele zin doelgericht moest zijn en méér dan socialisatie alleen. Radicaal waren ze geen van allen: de 'natuurlijke opvoeding' van Rousseau of een pedagogiek 'vom Kinde aus' als die van Ellen Key wezen ze van de hand. Anderzijds waren ze er alle vijf van overtuigd dat het volgen van de natuurlijke psychische ontwikkeling van kinderen een noodzakelijke premisse was van iedere pedagogiek. Daarom ook waren ze voorzichtige voorstanders van reformpedagogische voorstellen tot verbetering van het onderwijs. Meningsverschillen waren schaars en als ze er waren ging het om verschillen van inzicht tussen Kohnstamm en een van de anderen. In Mulders ogen was deze veelzijdige wetenschapper ook de meest markante.

De vijf academische pedagogen hadden nog iets met elkaar gemeen dat de professionalisering van hun vak ten goede is gekomen: ze beschikten over een grote maatschappelijke actieradius. Ze bekleedden talloze functies, niet alleen in de onderwijswereld, maar ook ver daarbuiten. Deze pedagogen ontleenden hun invloed niet alleen aan het werk dat zij in een ivoren toren tot stand brachten. Dat zij erin slaagden de pedagogiek een zekere universitaire status te geven, hing ook samen met ontwikkelingen in de maatschappij waarin de belangstelling voor de jeugd toenam en de plaats van het onderwijs steeds belangrijker werd. Daarbij hadden zij in de eerste helft van

onze eeuw het getij mee omdat internationaal een heroriëntatie in het sociale denken haar beslag kreeg.

Mulder doelt op de door H. Stuart Hughes gesignaleerde revolte tegen het positivisme, die een toenemende aandacht voor ontwikkelingsverschijnselen, voor irrationele factoren in het sociale en psychische leven en voor leerprocessen met zich meebracht (12,246). In concreto profiteerde de pedagogiek van de emancipatie van de geesteswetenschappen uit het benauwde natuurwetenschappelijk wetenschapsmodel van de negentiende eeuw.

Dit sociaal- en wetenschapshistorische kader wordt in Mulders studie in wat vluchtige en zelfs cryptische (11-14) bewoordingen gepresenteerd, maar het is dan ook niet méér dan een achtergrond waartegen intellectuele biografieën van de verzamelde pedagogen worden geprojecteerd. Deze opzet impliceert overigens geen pleidooi voor een beperkte, 'internalistische' geschiedschrijving van de pedagogiek. De ontwikkeling van de wetenschap staat niet op zichzelf, zo betoogt de auteur, maar is onlosmakelijk verknoopt met ethische en levensbeschouwelijke standpunten (22). Mulder opteert daarmee voor een externalistische aanpak die vooral wordt gekenmerkt door de verbinding van pedagogische theorie en persoonlijke ervaringen in het verzuilende Nederland. Ook dit uitgangspunt heeft zijn beperkingen, maar in de praktijk blijkt het bijzonder vruchtbaar. Zo is het portret van Gunning uitzonderlijk perfect: zowel grondig als meeslepend. Het behoort tot het beste dat het historisch pedagogisch onderzoek in Nederland heeft opgeleverd. Daarmee vergeleken blijft het beeld van de priester Hoogveld nogal bleek. Dit is een gevolg van het door Mulder gehanteerde procédé. Hoogvelds scholastieke denkwereld laat zich niet zo gemakkelijk relateren aan een levensloop waarin de persoonlijke noten zo schamel zijn en waarin zo weinig mensen (kinderen!) van vlees en bloed lijken voor te komen.

Mulder heeft in zijn onderzoek gekozen voor een periodisering die recht doet aan het optreden van de eerste generatie van academische pedagogen in Nederland. Zijn biografische aanpak liet geen ruimte om méér dan terloopse aandacht te besteden aan anderen dan hoogleraren of aan de naoorlogse periode. Die noodzakelijke beperking levert ons een beeld op van een betrekkelijk onbewogen geschiedenis. Dat beeld is nogal statisch en mist ontwikkelingen waarin bijvoorbeeld de moderne pedagogiek haar schaduw vooruit wierp. Mulder kan het waarschijnlijk niet helpen. De pedagogiek vestigde zich aan de universiteiten zonder zelf ogenschijnlijk van aanschijn te veranderen. Dit betekent wel dat de pedagogiek in Nederland om verdere geschiedschrijving vraagt.

J. M. A. Noordman

W. A. W. de Graaf, *De zaaitijd bij uitnemendheid. Jeugd en puberteit in Nederland 1900-1940* (Dissertatie Leiden 1989; De Lier: Academisch Boekencentrum, 1989, 304 blz., f55,-, ISBN 90 72015 282).

Jeugd als sociale categorie is 'in'. Beleidsmakers verwachten anno 1990 opmerkelijk veel heil van bemoeienis met opgroeiende jongeren. Sociale wetenschappers van diverse pluimage hebben zich in de afgelopen jaren haastig bijeen geschaard in secties jeugdstudies. Nogal wat onderzoekers uit deze kring richten hierbij, geïnspireerd door het 'Franse denken', de blik op het verleden en bedienen zich van de zogenaamde vertooganalyse. Niet de historische actoren die het woord namen en de motieven die mogelijk richting hebben gegeven aan hun handelen staan centraal in dergelijk onderzoek, maar het spreken als zodanig. Het wie-wat-waar-